

Banky v socialistickém hospodářství

MILAN BAKES

ÚLOHA BANK V SOCIALISTICKÉM NÁRODNÍM HOSPODÁŘSTVÍ

Společenské vlastnictví výrobních prostředků a centralizované plánovité řízení národního hospodářství vyvolávají v život specifickou strukturu řídicích orgánů a institucí, mezi nimiž důležitou úlohu hrají banky. Jejich nutnost za socialismu se vyvozuje z objektivní existence a působení zbožně peněžních vztahů a kategorií, vyplývajících z těchto vztahů, jmenovitě z objektivní existence úvěru.

Úvěr spolu s dalšími ekonomickými kategoriemi je aktivním nástrojem dalšího rozvoje a upevňování socialistické ekonomiky. Za účasti úvěru se uskutečňuje přerozdělování národního důchodu a zrychluje se tempo ekonomického rozvoje společnosti. Přitom úvěr napomáhá racionálnímu využívání materiálových, pracovních a peněžních fondů a tak působí na zvýšení efektivnosti společenské výroby. Důležité místo přísluší úvěru při regulování peněžního oběhu a při rozvíjení bezhotovostního zúčtování. Pomocí úvěru se mobilizují dočasně volné peněžní prostředky včetně hotovostí, což vytváří příznivé podmínky pro plánování i hotovostní obrát. Bezprostřední sepětí úvěru s koloběhem fondů vytváří reálné předpoklady pro provádění bankovní kontroly prostřednictvím peněžní jednotky ve všech stádiích reprodukčního procesu.

Plánovité využívání úvěru jako nástroje ovlivňování rozvoje socialistické ekonomiky je možné proto, že řízení peněžní a úvěrové soustavy je soustředěno v rukou socialistického státu. Prostřednictvím státních úvěrových institucí se uskutečňuje jednotná úvěrová politika, zaměřená na řešení klíčových národohospodářských úloh výstavby socialismu.

Lenin správně postřehl nutnost znárodnění úvěrové soustavy zároveň s ovládnutím velkopřemyslu, dopravy a dalších mocenských pozic. Znárodnění bank totiž nejen umožňuje rozvíjet ekonomiku v souladu se zájmy socialistického státu, ale současně umožňuje využít bank jako aparátu evidence a kontroly provádění peněžních operací a veškeré hospodářské činnosti ve sféře výroby a rozdělování. To měl na mysli Lenin, když hovořil o tom, že bez velkých bank by socialismus byl neuskutečnitelný.

Socialistická přeměna bank vede ke změně jejich úlohy a funkcí. Banky za socialismu poskytují úvěr odvětvím národního hospodářství, přičemž

působí na plnění národohospodářských plánů a upevňování chozrasčotu. V procesu plnění svých funkcí banky organizují a mobilizují dočasné volné peněžní prostředky a účelové fondy podniků, organizací a obyvatelstva, poskytují krátkodobé úvěry do jednotlivých odvětví národního hospodářství, provádějí financování a dlouhodobé úvěrování investic, organizují a provádějí zúčtování v národním hospodářství, zabezpečují pokladní operace, provádějí emisní operace a regulují peněžní oběh v zemi, organizují zúčtování v mezinárodních devizových a úvěrových vztazích, provádějí peněžní kontrolu nad řádným využíváním peněžních prostředků i nad celým průběhem reprodukčního procesu.

Stejně jako peníze a úvěr, tak i banky, které zprostředkují úvěrové a finanční vztahy mezi podniky a zároven jsou nástrojem celospolečenské evidence a kontroly, plně slouží výstavbě socialismu ve všech jejích etapách.

V prvních letech svého působení byla činnost Státní banky čs. zaměřena především na upevnění finanční a úvěrové kázně v podnicích. Systém úvěrování a zúčtování se propracovával tak, aby odpovídal úkolům souvisejícím s upevňováním znárodněného hospodářství a s budováním centrálního plánovitého řízení. Šlo v podstatě o zvýšení účinnosti úvěru při zajišťování státního plánu. Centralizace peněžního hospodářství ve Státní bance vytvořila pevnou finanční páteř pro řízení národního hospodářství v době, kdy chyběly pevné plány. A právě v tom spočíval hlavní význam peněžní soustavy v období, kdy se upevňovaly politické i hospodářské základy socialismu.

Teprve potom — když byl vybudován pevný systém řízení a plánování národního hospodářství — bylo možno přikročit i k zdokonalení úvěrového systému. Úvěrovou reformou z konce roku 1952 byla určena pevná pravidla pro krátkodobé úvěrování a pro platební a zúčtovací styk. Byl vytvořen jednotný úvěrový systém, který měl přispívat k účinnějšímu prosazování hospodárnosti v podnicích, k upevňování finanční, zúčtovací, úvěrové, pokladní a mzdové kázně a zabezpečovat, aby volné peněžní prostředky byly využívány v souladu s úkoly státního plánu.

Důsledky nových úvěrových opatření se projevíly bezprostředně. Počaly se odhalovat závady v hospodaření podniků, protože jejich výrazem se stal nedostatek finančních prostředků. Ukázalo se, že řada podniků neplnila základní předpoklad chozrasčotní samostatnosti, protože nebyly schopny hradit z běžných příjmů své závazky. Zostření úvěrové praxe vedlo ke zvýšené odpovědnosti podniků za vývoj zásob; tempo jejich růstu se v letech 1953—1955 podstatně zpomalilo. Podniky se začaly zabývat mnohem intenzivněji otázkami chyb v plánování, otázkami správného financování, příčinami neplánovaných ztrát, vývojem vlastních nákladů atd. Činnost peněžního systému přispěla tehdy nesporně k finančnímu upevnění národního hospodářství.

Státní banka čs. měla zároveň i důležité poslání kontrolní. Byla místem, které podle plnění úvěrového a pokladního plánu začala odhalovat ohniska disproporcí. Systému „kontroly korunou“ sloužilo nejen úvěrování, ale

i platební a zúčtovací styk. Mimořádný význam měla i kontrola oběhu hotovostí, zejména pak kontrola prostředků čerpaných na mzdy.

V druhé polovině 50. let byl systém úvěrování dále zdokonalen, a to tak, aby více diferencoval mezi různě hospodařícími podniky. Byl zaveden jednak systém úvěrových výpomocí a jednak systém úvěrových sankcí. Toto nové pojetí dostávala celá funkce banky. Začala být chápána jako aktivní pomoc výrobě při plnění plánů, zejména při plnění kvalitativních ukazatelů. Důležitý směr činnosti banky spočíval proto v pomoci při odkrývání rezerv. Státní banka v této době vypracovala metodiku odkrývání rezerv v podnicích, zabývala se technicko-organizačními opatřeními k zajištění plánů, pracovníci banky pomáhali připravovat socialistické závazky podniků, začali se podílet na hodnocení rozborů hospodaření v podnicích atd.

Státní banka čs. byla tehdy pověřena hlavně prováděním platebního styku s cizinou, soustřeďováním devizových prostředků na svých účtech, inkasem atd. Hledala však způsob, jak pomoci při řešení vlastních ekonomických problémů zahraničního obchodu. Využívala k tomu svých úvěrových vztahů k exportním podnikům. Začala se proto sledovat výroba pro vývoz, pracovníci banky začali úvěrovým tlakem působit na včasné a kvalitní vyřizování zahraničních zakázek.

Významným opatřením bylo také v roce 1958 rozšíření působnosti Státní banky čs. o financování a úvěrování investic, o finanční kontrolu investic a o úvěrování stavebně montážních organizací. Byla tak uskutečněna zásada „jeden podnik — jedna banka“. Státní bance to umožnilo získat komplexní pohled na hospodaření podniků nejen z hlediska běžného roku, ale i z hlediska perspektivního rozvoje. Její činnost se mohla opírat o širší a hlubší znalosti podniků. Bylo to zvlášť důležité rozhodnutí v době, kdy se začal poskytovat investiční úvěr i národním podnikům (decentralizovaná výstavba).

Úvěr a úrok se stávaly stále významnějším prvkem v podnikové kalkulaci — plně v souladu se zvýšeným významem zisku, s větší zainteresovaností podniků na hospodárném využívání materiálových a finančních zdrojů.

V 60. letech se činnost banky orientovala na pomoc při řešení problémů, které se objevily v souvislosti s vyčerpáním externích zdrojů rozvoje. Vzrostl význam úvěru jako nástroje k zajišťování celospolečenských zájmů, a to zejména v etapě sestavování podnikových plánů. Důležitým nástrojem se staly úvěrové přísliby a později úvěrové smlouvy, jejichž pomocí začala banka více ovlivňovat rozhodování podniků o použití finančních zdrojů v linii státního plánu. Byla uvedena v život řada doplňujících opatření, jimiž se prosazoval větší bankovní vliv hlavně v oblasti investiční výstavby — prověrky návratnosti investic, výběrového řízení apod., a v oblasti vnějších ekonomických vztahů — devizové regulace dovozů, systému vnitřních devizových úvěrů apod. Do popředí se dostávala měnová hlediska.

Počínaje rokem 1970 je činnost banky cílevědomě řízena k aktivní pod-

poře státního plánu a státní hospodářské politiky. Plánovité usměrnění finančních, úvěrových a devizových vztahů je jedním z významných faktorů ekonomické konsolidace a dalšího úspěšného rozvoje našeho národního hospodářství v této pětiletce při realizaci cílů XV. sjezdu KSČ.

HISTORICKÝ VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÉ BANKOVNÍ SOUSTAVY

(1945–1979)

Před druhou světovou válkou se bankovní soustava v Československu vyznačovala značnou roztržitostí, vyplývající z kapitalistických hospodářských poměrů. Byla to soustava kapitalistická, fungující na obchodně podnikatelských principech a sloužící kapitalismu.

Po válce na počátku nové etapy společenského a hospodářského vývoje KSČ, vycházející z názorů Lenina na banky, správně vytyčila jako jednu z klíčových tezí hospodářské politiky postavit bankovní soustavu plně do služeb výstavby socialismu.

Proto už v Košickém vládním programu byl vysloven požadavek postavit peněžní a úvěrový systém „pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství“. Nešlo tedy jen o znárodnění, ale o zásadní změnu v pojetí práce československého peněžnictví.

V prvním období po osvobození pokračovalo československé peněžnictví nejprve bez podstatnějších organizačních a koncepčních změn. Došlo pouze k očištění vedení a zaměstnaneckého aparátu od kolaborantů, k likvidaci německých bank a k zavedení národních správ u významnějších peněžních ústavů, hlavně u akciových bank.

Rozhodující obrat přinesl teprve znárodnovací dekret prezidenta republiky č. 102/1945 Sb., podle něhož byly akciové banky přeměněny dnem 24. října 1945 v národní podniky. Mimo okruh znárodnění zůstaly jen Poštovní spořitelna, Český reeskontní a lombardní ústav, záložny, úvěrová družstva, spořitelny a kampeličky. V znárodnovacím dekretu nebyla zahrnuta Národní banka československá a Slovenská národní banka, jejichž postavení bylo upraveno zvláštním dekretem prezidenta republiky o přechodné úpravě právních poměrů Národní banky československé č. 135/1945 Sb. z 19. 10. 1945.

Tím byl vytvořen první předpoklad, aby peněžnictví mohlo sloužit společnosti. Hlavní hospodářsko-politický význam tohoto opatření spočíval v tom, že jím byl u nás fakticky zlikvidován finanční kapitál. Řada významných průmyslových podniků se vymanila z vlastnické i hospodářské závislosti na bankách, založených na finančních kapitálových vztazích. Jak výroba organizovaná v klíčových průmyslových podnicích, tak banky se dostaly pod jedno celospolečenské řízení.

Bankovníctví bylo proto v letech 1945–1947 oblastí intenzivního politického zájmu. Dát totiž do služeb společnosti kapitálové zdroje znamenalo v hospodářské oblasti definitivně vyřešit boj o moc ve prospěch socialismu. Pro zamítavý postoj a posléze pro otevřený odpor představitelů buržoazie

se nepodařilo program Gottwaldovy vlády před rokem 1948 plně uskutečnit.

Do roku 1948 si udržely existenci tyto banky: Národní banka československá jako emisní banka státu a dále obchodní banky: Živnostenská banka, Pražská úvěrní banka, Agrární banka, Legiobanka, Ústřední banka družstev, Moravská banka, Plzeňská banka, Slovenská banka, Sedliacká banka, Ludová banka, Myjavská banka, Tatrabanka, Stredoslovenská banka. Jako specializované investiční banky existovaly: Československý reeskontní a lombardní ústav, Zemská banka pro Čechy, Ústřední banka spořitelen v Čechách a na Moravě, Slovenská hypoteční a komunální banka. Dále fungovala Poštovní spořitelna a ústavy lidového peněžnictví.

Tato členitá bankovní soustava přežívala až do roku 1948, kdy byl počet obchodních bank snížen na tři v českých krajích (Živnostenská banka, Legiobanka a Moravská banka družstev) a dvě na Slovensku (Slovenská banka a Tatrabanka). Nadále existovaly též specializované peněžní ústavy.

K definitivnímu přelomu došlo teprve Únorem 1948. Vítězný výsledek politického zápasu s buržoazií umožnil řešit otázku peněžní soustavy jako důležitého nástroje státní hospodářské politiky. Předpoklady dozrály zavedením finančních plánů v podnicích, jejichž součástí byly rozpočty příjmů a výdajů předkládané financující bance, která podle nich uvolňovala peněžní prostředky a začala provádět kontrolu korunou.

V průběhu roku 1948 byly obchodní banky sloučeny v jednu provozní banku v českých zemích (Živnostenskou banku) a jednu na Slovensku (Slovenskou Tatrabanku).

Financování a kontrola investic byly sloučením dosavadního Československého reeskontního a lombardního ústavu, Zemské banky pro Moravu a Slezské a Slovenské hypoteční a komunální banky soustředěny do jedné celostátní investiční banky (zákon o Investiční bance č. 133/1948 Sb.). Její funkcí bylo provádět financování a kontrolu investic, poskytovat dlouhodobé investiční úvěry a obstarávat služby pro Fond znárodněného hospodářství. Emisním ústavem zůstala Národní banka čs.

V téže době byl utvořen jednotný typ lidových družstevních peněžních ústavů. Jejich hlavním úkolem bylo přijímat a spravovat úsporné vklady od obyvatelstva a poskytovat úvěry organizacím, které nebyly v peněžním spojení s bankami. Tyto ústavy podléhaly Ústřední radě družstev (na Slovensku Slovenské radě družstev).

Poštovní spořitelna byla přeměněna na národní podnik a převedena z působnosti ministerstva pošt do působnosti ministerstva financí. Její úlohou bylo provádět zúčtování a mobilizovat volné peněžní prostředky obyvatelstva.

Po těchto organizačních změnách v r. 1948 mělo československé peněžnictví:

- Národní banku (emisní ústav a platební styk se zahraničím) s 28 pobočkami;
- dvě provozní banky se 171 pobočkami;
- Investiční banku se 3 pobočkami;

- Poštovní spořitelnu (šekové zúčtování a ústředí lidového peněžnictví) se 2 pobočkami;
- 729 lidových peněžních družstev (sběr úspor a úvěrování drobných podniků) se 129 pobočkami.

Vedení všech složek bankovní soustavy bylo svěřeno ministerstvu financí.

Tím byly vytvořeny předpoklady pro lepší soustřeďování úvěrových zdrojů a pro kontrolu jejich použití, takže úvěrová politika mohla být lépe koordinována s politikou rozpočtovou a měnovou.

Toto uspořádání bankovní soustavy odpovídalo situaci v řízení národního hospodářství, jaká byla v první polovině roku 1948. Tehdy se teprve začínaly prosazovat základní prvky socialistické ekonomiky. Její další vývoj byl charakterizován upevňováním centrálního řízení. Rozšířil se podstatně okruh znárodněného hospodářství a hledaly se finanční nástroje, které by odpovídaly potřebám jednotné státní hospodářské politiky.

Nová politická a hospodářská situace vyžadovala usměrňovat důsledně tvorbu a využití peněžních prostředků ve státě podle potřeb národohospodářského plánu. Obchodní prvky v bankovníctví a decentralizace v tvorbě a rozdělování úvěrového fondu již nevyhovovaly novým formám státní hospodářské politiky. Došlo posléze k tomu, že centrální emisní banka i provozní banky vytvořily sice propojený a koordinovaný systém peněžních a úvěrových proudů, ale organizační uspořádání s ním nebylo v souladu. Úvěrový fond byl centralizován podle ústředních hledisek, ovšem bankovní systém zůstal decentralizován. Mimoto se prolínala v oblasti zúčtovacího styku činnost Poštovní spořitelny a provozních bank.

To byly hlavní důvody, které vedly k nové reformě bankovní soustavy. Dnem 1. dubna 1950 byla podle zákona č. 31/1950 Sb. zřízena Státní banka československá, která zahájila činnost 3. července 1950.

Státní banka čs. byla zřízena jako centrální emisní banka, jako banka pro poskytování provozních úvěrů a jako ústředí veškerého zúčtovacího styku. Tím byly vytvořeny podmínky pro to, aby plnila i úlohu orgánu celospolečenské evidence a kontroly. V tehdejší etapě, kdy se budoval znárodněný průmysl a kdy se upevňovalo finanční hospodaření na základě jednotného státního plánu, měla provedená bankovní reforma mimořádný význam.

Vedle Státní banky čs. působila dále Investiční banka, která byla pověřena financováním a úvěrováním investiční výstavby. Mimo to byla i místem provozního úvěrování a financování stavebně montážních podniků. Kromě bankovních funkcí vykonávala i řadu nebankovních úkolů typických pro orgán státní správy. To vyžadovalo i zvláštní právní úpravu jejího postavení. Podle zákona č. 183/1948 Sb. byla původně národním podnikem, avšak podle zákona o organizaci peněžnictví č. 84/1952 Sb. se stala státním peněžním ústavem obdobně jako Státní banka čs., což mělo zdůraznit celospolečenský charakter jejích funkcí.

Živnostenská banka byla ponechána v podstatě jen jako peněžní ústav se zvláštním zaměřením pro styk soukromé klientily se zahraničím. Od

r. 1956 se její činnost dále oživila vedením tuzexových účtů pro úhradu z ciziny od devizových cizozemců.

Zkušenosti dalších let ukázaly, že oddělené financování provozních a investičních potřeb jednoho podniku různými bankami narušuje komplexnost jednoho pohledu na celý reprodukční proces. To zneumožňuje důslednější analýzy využití výrobních prostředků, znesnadňuje posuzování investičních záměrů a ztěžuje tak rozhodování banky při hodnocení efektivnosti a návratnosti poskytovaných úvěrů. K tomu přistoupila nová opatření v řízení, plánování a financování, která zvýšila pravomoc podniků při tvorbě a použití vlastních zdrojů, což si vyžádalo zajistit komplexní pohled jedné banky nad celým reprodukčním procesem.

V roce 1958 byl proto rozšířen obor činnosti Státní banky čs. i na oblast financování a úvěrování investic (Zákon o rozšíření činnosti Státní banky čs. č. 43/1958 Sb.). Současně začala Státní banka čs. úvěrovat i provoz stavebně montážních organizací. Další činnost Investiční banky se omezila převážně jen na úschovu a správu cenných papírů. Tím byla v Československu důsledně realizována zásada „jeden podnik — jedna banka“.

Rokem 1958 byla tedy v hlavních rysech vybudována bankovní soustava, jejímž základem se stala Státní banka čs. Toto uspořádání bylo doplněno zřízením Československé obchodní banky dnem 1. ledna 1965 jako akciové společnosti, do níž se ze Státní banky čs. vyčlenil mezinárodní platební, zúčtovací a úvěrový styk a úvěrování organizací zahraničního obchodu.

XII. sjezd KSČ provedl podrobnou analýzu vývoje v naší ekonomice na počátku šedesátých let a vytýčil jako hlavní směr hospodářské politiky orientaci na prosazování intenzivních faktorů růstu. Tato orientace vyžadovala, aby se banka při úvěrování neomezovala jen na zabezpečení ukazatelů hmotného plánu, ale aby aktivně působila na optimalizaci výrobních fondů, na technický pokrok, snižování nákladů a upevňování finanční a měnové rovnováhy.

V roce 1965 bylo postavení Státní banky čs. upraveno zákonem č. 117/65 Sb., v němž byly shrnuty všechny dílčí úpravy minulých let. Zvýšil se význam ekonomických nástrojů řízení, zejména úvěrů a úroků. Státní banka čs. byla vyňata z podřízenosti ministerstva financí.

V druhé polovině 60. let, v souvislosti s protisocialistickými proudy v naší společnosti, se však stávala organizace našeho peněžního systému, až dosud budovaná na leninských principech, předmětem revizionistických úvah a později i útoků, které vycházely z koncepce „tržního socialismu“. Bylo jen otázkou času, kdy tyto revizionistické názory se projeví tlakem na příslušné státní orgány, aby řešily „nové“ bankovní systém a bankovní soustavu, která by odpovídala novému „tržnímu modelu“.

Představy o rozvíjení ekonomické soustavy, řízení hospodářství na podkladě širšího využívání trhu a federativní uspořádání státu ovlivnily i představy o organizaci banky, které byly promítnuty do ústavního zákona č. 143/1968 Sb. o československé federaci. Podle toho základním článkem nové bankovní soustavy měl být měnový bankovní systém, který měl zabezpečovat funkce centrální banky státu ve vztahu ke komerčnímu ban-

kovnictví. Měnový bankovní systém se měl skládat jednak z federální banky a 2 národních bank. Dále měly vzniknout 2–3 komerční banky.

V návaznosti na ústavní zákon o čs. federaci byl připravován v roce 1969 zákon o emisním bankovnínictví a zákon o organizaci peněžnictví. Ve Státní bance čs. byly zahájeny organizační přípravy k vytvoření nových bank. K faktické její reorganizaci a k vytvoření nových bank nedošlo a zůstala zachována jednotná Státní banka čs.

Odmítnutí nesprávné koncepce ekonomické reformy, zejména přeceňování tržního mechanismu a nesprávného pojetí postavení a řízení podniků v rozporu se zákonitostmi socialistického výrobního způsobu vedlo k zastavení připravované reorganizace bankovní soustavy.

Nutnost intenzivního řešení tehdejší ekonomické situace vyžadovala zkvalitnění plánovacího procesu, posílení centrálního řízení a maximální soustředění zdrojů ekonomiky k řešení priorit ekonomického rozvoje. K zajištění těchto nejbližších úkolů plánovitého řízení a hospodářské politiky státu mohla bankovní soustava nejúčinněji napomáhat při zachování jednotné Státní banky i při upevnění její ekonomické funkce vůči ostatním peněžním ústavům a při zdokonalení jejich bankovních regulačních funkcí vůči hospodářství.

Účelnost zachování a posílení autority jednotné Státní banky vyplývala dále i z možnosti jejího širokého využití v rámci centrálního plánovitého řízení:

- k zabezpečení úkolů a záměrů jednotného státního plánu centrálně řízenými bankovními nástroji a metodami v podnicích;
- k maximální koncentraci, integraci a centrálnímu rozdělení úvěrových zdrojů v hospodářství v souladu s politikou priorit a zásadou maximální efektivnosti;
- k zajištění maximální hospodárnosti při realizaci bankovních funkcí ve vztahu k podnikům na území celého státu.

Uvedené důvody vedly stranu a vládu k rozhodnutí, že není účelné zřizovat federativně uspořádané emisní a obchodní banky, ale že procesu centrálního plánovitého řízení hospodářství lépe vyhovuje jednotně řízená Státní banka, v níž je soustředěna realizace všech základních bankovních funkcí.

Rozhodný postup nového stranického a státního vedení v roce 1969 a 1970 k upevnění řízení a k obnově úlohy plánu vytvořil i podmínky pro uspořádání bankovní soustavy tak, aby aktivně přispívala k ekonomické konsolidaci a stejně aktivně se podílela na dalším rozvoji socialistického hospodářství. Teprve nyní se mohlo plně využít dvacetiletých zkušeností z práce Státní banky čs. na socialistické výstavbě a téměř padesátiletých zkušeností sovětské Státní banky.

Definitivní rozhodnutí, jaký bude v ČSSR bankovní systém, přineslo lednové plénum ÚV KSČ z roku 1970, které přijalo řadu závažných opatření k upevnění plánu a řízení hospodářství a ke konsolidaci ekonomiky. Přijalo také opatření k částečným úpravám federálního uspořádání, týkající se též měny a bankovnínictví, a současně usneslo „uspořádat Státní banku čs.

jako jednotnou emisní, úvěrovou a zúčtovací organizaci v zájmu jednotné československé ekonomiky“.

Schválením zákona č. 144/1970 Sb. o Státní bance čs. v prosinci 1970 byla tato direktiva uskutečněna.

SOUČASNÁ BANKOVNÍ SOUSTAVA A JEJÍ PRÁVNÍ ÚPRAVA

V současné době tvoří soustavu československých bank

- Státní banka československá;
- Československá obchodní banka, akciová společnost;
- Živnostenská banka, národní podnik;
- Investiční banka (státní peněžní ústav);
- banky v klidu (Národní banka československá, Slovenská Tatra banka, n. p., a Poštovní spořitelna, n. p.).

Základ k této soustavě položil dekret prezidenta republiky č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank, který některé banky zrušil, jiné sloučil a přeměnil na národní podniky.

Právní úprava organizace peněžních ústavů byla provedena zákonem č. 181/1948 Sb., o organizaci peněžnictví. Z něho dosud platí ustanovení §§ 7 odst. 3, 9–11, 14–16, 18–21.

Tento zákon byl částečně nahrazen zákonem č. 84/1952 Sb., o organizaci peněžnictví. Ten přeměnil stávající činné peněžní ústavy z národních podniků na státní peněžní ústavy. Tento zákon v § 5 dal ministru financí možnost se souhlasem vlády ponechat v činnosti některé peněžní ústavy (kromě výslovně jmenovaných ústavů), ponechat nebo změnit jejich právní formu, zrušit ji, zřídit nové a určit jejich právní formu. Z tohoto zákona dosud platí §§ 1, 2 bod 2, 4–6 odst. 1, 13, 17, 19, 21–29.

Pro jednotlivé peněžní ústavy platí zvláštní normy, o nichž bude dále pojednáno.

Zákon o organizaci peněžnictví ve svých nezrušených částech platí pro všechny banky, pokud pro ně není novější zvláštní úprava.

Podle článku 8 odst. 1 písm. c) ústavního zákona č. 125/1970 Sb., o československé federaci patří bankovníctví do společné působnosti ČSSR a národních republik a podle článku 14 odst. 2 tohoto zákona se zákonem Federálního shromáždění upravuje postavení a právní poměry Státní banky československé a ostatních bank.

Platný zákon o organizaci peněžnictví z roku 1952 byl vydán v době kdy se u nás dotvářela socialistická společnost. Jeho účelem bylo vytvořit takovou soustavu peněžnictví, která by pomáhala jak při rozvíjení průmyslu, tak při dokončování socializace zemědělství a likvidaci soukromého sektoru v obchodě a místní výrobě.

V následujících 22 letech od vydání zákona o organizaci peněžnictví z roku 1952 bylo dokončeno vybudování socialistické společnosti a nastoupila cesta k rozvinuté socialistické společnosti. Tyto závažné společenské změny si vyžádaly prohloubení činnosti peněžních ústavů, jejich organi-

zační přestavbu a respektování nového státoprávního uspořádání. Většina těchto změn v peněžnictví byla řešena novými zákony:

a) rozpočtovým zákonem z roku 1957 ohledně vztahu Státní banky k úvěrovému plánu;

b) občanským soudním řádem z roku 1964 ohledně výpisů z knih peněžních ústavů;

c) občanským zákoníkem z roku 1964 ohledně vkladních knížek;

d) zákonem o Státní bance československé z roku 1965, nahrazeným nyní platným zákonem o Státní bance československé z roku 1970;

e) zákonnou úpravou Státní spořitelny z roku 1967, novelizovanou v roce 1960.

Základní úprava organizace peněžnictví rovněž nemohla přihlížet k federalizaci, provedené ústavním zákonem č. 143/1948 Sb., ve znění ústavního zákona č. 125/1970 Sb., podle kterého patří bankovníctví do společné působnosti ČSSR a obou republik.

Kromě uvedených zákonných úprav došlo na úseku organizace peněžnictví v souhlase s usnesením vlády ČSSR č. 290/1970 v roce 1971 k uzavření dohody, podle které byly Československá obchodní banka, a. s., Živnostenská banka, n. p. a Investiční banka s účinností od 1. 1. 1971 převedeny z působnosti ministerstva financí ČSR do působnosti federálního ministerstva financí.

Působnost Státní banky československé byla rozšířena jak v oblasti investic, tak i správy deviz, podstatně byla zredukováána činnost Investiční banky, vznikla Československá obchodní banka a byla oživena činnost Živnostenské banky. Nové státoprávní uspořádání si vyžádalo i změny v postavení Státní spořitelny. Mimo to došlo ještě k některým dalším menším změnám v souvislosti s vydáním občanského soudního řádu a rozpočtového zákona.

Konečně třeba uvést, že všechny banky, s výjimkou Státní banky čs. podléhají státnímu dozoru podle § 16 zákona č. 243/1949 Sb., o akciových společnostech, a to u Čs. obchodní banky přímo, u ostatních bank zprostředkovaně ustanovením § 20 zákona č. 181/1948 Sb. Státním dozorem se rozumí dozor nad zachováváním právních předpisů a sledováním zájmů státu, právo sledovat hospodářskou činnost a vyžadovat si k tomu podklady, pozastavovat rozhodnutí orgánů příslušné banky apod. Toto pojetí státního dozoru lze vyvodit analogicky, zákon sám žádnou definici státního dozoru u bank neobsahuje.

Výše uvedenými úpravami byla postupně jednotlivá ustanovení zákona o organizaci peněžnictví překonána, takže tento zákon není v souladu s dnešním stavem i s organizací peněžnictví a stává se brzdou dalších úprav, které, mají-li zbytek zákona respektovat, nutí v některých případech ke kompromisním řešením. Po formální stránce je většina ustanovení zákona zrušena a zbývající ustanovení jsou z velké části překonána. To vše ukazuje potřebu novelizace zákona o organizaci peněžnictví č. 84/1952 Sb.

ÚLOHA A PRÁVNÍ POSTAVENÍ BANK V SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Ve všech socialistických zemích je bankovní soustava postavena na leninských principech předpokládajících

- státní monopol bankovníctví;
- jednotnou bankovní politiku v celé zemi;
- maximální rozvoj sítě poboček bank;
- koncentraci veškerého peněžního obrátu v bance;
- bankovní kontrolu nad výrobou a rozdělením společenského produktu.

Tyto společné principy, uplatňované v jednotlivých socialistických zemích, vedou k značné podobnosti bankovních soustav a k podobné právní úpravě postavení bank a vymezení jejich úloh.

V této kapitole chceme upozornit na vybrané problémy právní úpravy bankovníctví v jednotlivých socialistických zemích se zdůrazněním odlišnosti od právní úpravy platné v ČSSR v současné době. Zvláštní pozornost je věnována bankovní soustavě SSSR a dále peněžním ústavům NDR a PLR, kde došlo v nedávné době k bankovním reformám.

a) Bankovníctví v SSSR

Banky v Sovětském svazu představují jednotný finančně úvěrový systém. Jejich vztahy jsou založeny na spolupráci a jsou podřízeny úkolům plánovitého rozvoje národního hospodářství. Celý úvěrový systém SSSR je součástí jednotné finanční soustavy, v níž činnost jednotlivých článků je přesně vymezena.

Stejně jako u nás je osou bankovní soustavy v SSSR *Státní banka* (*Gosbank SSSR*), která je jedinou emisní bankou, bankou pro úvěrování národního hospodářství a zúčtovacím ústředím. Tyto funkce jsou stejné jako u nás. Od roku 1963 byly do organizace banky začleněny spořitelny a jsou řízeny hlavní správou spořitelen při ústředí banky. Výkon spořitelnictví bankou je jediným ekonomicko-organizačním specifikem Gosbanku ve srovnání se Státní bankou československou.

Ve své činnosti se Gosbank řídí zákony a rozhodnutími vlády SSSR a Statutem Státní banky SSSR. Je právnickou osobou a pracuje podle zásad chorzrasčotu. Nenese odpovědnost za závazky SSSR a svazových republik, ani za závazky jejich centrálních a místních orgánů, s výjimkou případů, kdy taková odpovědnost je bance uložena vládou SSSR nebo kdy na sebe bere tuto odpovědnost v důsledku ručení. Vláda SSSR a vlády svazových republik, jakož i jejich centrální a místní orgány, nenesou odpovědnost za závazky banky.

K plnění funkcí jí svěřených je banka vybavena následujícími pravomocemi:

- a) vydávat na základně platných zákonných ustanovení a v rámci jejich plnění směrnice závazné pro její klientelu;
- b) dostávat od podniků a organizací, majících v bance zúčtovací a běžné

účty, účetní výkazy a bilance s příslušnými přílohami, statistickou evidenci určenou statistickými orgány státu, bilance příjmů a výdajů (finanční plány), doklady o existenci, dodávkách a realizaci úvěrovaných zbožových a materiálových hodnot, jakož i další údaje nezbytné pro úvěrování;

c) dostávat od ministerstev, hlavních správ, místních hospodářských orgánů, správ a odborů výkonných výborů Sovětů pracujících, podniků, organizací a institucí plánovací a evidenční materiály, nezbytné k sestavování úvěrových a pokladních plánů, rovněž přijímat od statistického úřadu, republikových a místních statistických orgánů sumáře základních ukazatelů účetní evidence a statistické údaje, které banka potřebuje k plánování, úvěrování a financování národního hospodářství;

d) prověřovat platební a zúčtovací dokumenty, účetní zápisy, knihy a operativně-statistické materiály podniků, organizací a institucí;

e) prověřovat, zda podniky, organizace a instituce využívají úvěry poskytnuté bankou či finanční prostředky od banky podle jejich účelového určení, jakož i prověřovat existenci, skladovací podmínky a jakost zbožových a materiálových hodnot sloužících jako zajištění úvěrů banky;

f) prověřovat čerpání mzdových fondů podniky, organizacemi a institucemi, jakož i správnost rozdělení a použití mzdových fondů ministerstvy, hlavními správami, místními hospodářskými orgány, správami a odbory výkonných výborů sovětů pracujících, hospodářskými sdruženími a dalšími hospodářskými organizacemi;

g) prověřovat zúčtování mezi dodavateli a odběrateli, plnění dlouhodobých závazků, včasnost fakturace ze strany dodavatelů, či uložení nezaplaceného zboží nacházejícího se v úschově na odpovědnost odběratelů;

h) prověřovat projekty a rozpočty na výstavbu a jejich patřičná potvrzení, dokumenty a účty za vykonané práce a vykonávat kontrolní prověrky vykonaných prací;

i) v případě nutnosti žádat ředitele podniků, organizací a jim nadřízených orgánů, aby přijali opatření ke zlepšení hospodářské a finanční činnosti podniků a organizací;

j) automaticky odepisovat z účtů podniků, organizací a institucí účetně akumulované a ve lhůtě nezaplacené částky odpisů, určené k financování generálních oprav, jakož i vlastní prostředky (zisk, odpisy atp.) určené k financování investiční výstavby v případech, kdy se financování investiční výstavby podniků, organizací a institucí uskutečňuje prostřednictvím banky.

Ve vztahu k podnikům, které neplní své závazky vůči bance a dopouštějí se narušování finanční, pokladní, zúčtovací či úvěrové kázně, má banka právo:

a) odmítnout buď úvěrování vůbec, nebo určité druhy úvěrů;

b) žádat splacení úvěrů před termínem v případě vzniku zadluženosti nebo v případě užívání vydaných prostředků v rozporu s jejich účelovým určením; při porušování pravidel úvěrování, při neuspokojivém skladování

zbožových a materiálových hodnot sloužících jako zajištění za úvěry poskytnuté Státní bankou, při porušení bankovní kontroly, či v případech odmítnutí úvěrování;

c) převést podniky na úvěrování se zárukou nadřízené organizace;

d) podle platných ustanovení zavést zvláštní režim úvěrování a zúčtování či vyhlásit podnik nebo organizaci na neplatiče;

e) v případě podniků a organizací systematicky hromadících nadplánované zásoby surovin, paliv, výrobních materiálů či jiných materiálových hodnot zavést režim předběžného placení těchto hodnot;

f) zakázat použití nezaplacených zbožových a materiálových hodnot (s výjimkou hodnot podléhajících zkáze) před jejich zaplacením a ponechat takové hodnoty v úschově podniku na zodpovědnost ředitele podniku za jejich uchování.

Banka má právo podle příslušných předpisů zastavit financování výstavby, jakož i uplatňovat další sankce vůči podnikům, závodům či dalším organizacím, dopouštějícím se nehospodárnosti ve výstavbě či porušujícím finanční, projekční a rozpočtovou kázeň.

Banka má právo dožadovat se soudní cestou předčasného splacení všech svých pohledávek vyplývajících z úvěrů poskytnutých jednotlivým žadatelům, nejsou-li úvěry používány ke stanovenému účelu nebo nejsou-li po 6 měsících prováděny pravidelné platby s možností hojit se na budovách postavených z úvěru Státní banky, či v krajním případě na vlastním majetku dlužníků.

Své nároky vzniklé splatností úvěrů či promeškáním splátek, jakož i nároky vyplývající z požadavku splatit úvěry poskytnuté podnikům a organizacím před termínem, uplatňuje banka mimosoudní cestou buď na základě závazku s pevnou lhůtou plnění nebo na základě závazku ve lhůtním prohlášení (u zvláštních úvěrových účtů na základě závazkového prohlášení).

Jestliže na účtě dlužníka v bance nejsou prostředky, může se banka hojit na materiálových hodnotách náležejících dlužníku, s výjimkou základních fondů, zařízení, osiv a krmiv.

Prodej materiálových hodnot sloužících jako záruka se provádí z příkazu banky. Prodej jiného majetku dlužníka se provádí prostřednictvím soudního vykonavatele; při splacení promeškaného úvěru podle notářské příkazní listiny a při splacení úvěru před termínem na základě exekučního titulu vydaného z rozhodnutí soudu nebo z příkazu arbitra.

Prostředky získané z realizace zbožových a materiálových hodnot zajištěných pro banku se používají ke splacení zajištěného dluhu v prvním pořadí před ostatními nároky.

Na plnou nebo částečnou úhradu dluhu u banky mohou být započteny všechny finanční prostředky dlužníka, které jsou mu z jakéhokoli titulu v bance připisovány.

Banka může využít práva vyrovnat splacení úvěru před lhůtou jeho splatnosti, jestliže podnik nebo organizace připravují likvidaci své činnosti

nebo v případech, kdy má banka právo žádat splacení poskytnutých úvěrů před termínem nebo zabavit částky připisované podniku z jiných titulů.

Ve Státní bance SSSR je ustavena bankovní správa, jejímiž členy je: předseda, jmenovaný Nejvyšším sovětem SSSR, náměstkové předsedy a členové správy banky, jmenovaní radou ministrů SSSR.

Sídlem správy banky je Moskva.

Předseda správy Státní banky SSSR má v rámci platného zákonodárství práva, která přísluší ministrům SSSR.

Usnesení správy banky jsou zveřejňována příkazy a instrukcemi, které podpisuje předseda správy banky.

V případě rozporů mezi předsedou a správou banky předseda správy provede své rozhodnutí, přičemž informuje o vzniklých rozporech radu ministrů SSSR, kdežto členové správy se zase mohou odvolat k radě ministrů SSSR.

Nároky vůči bance se uplatňují před uplynutím obecné promlčecí lhůty stanovené zákonem.

Investiční banka (Strojbank) provádí investiční financování a dlouhodobé úvěrování organizací, průmyslu, stavebnictví, dopravy, spojů, obchodu a místního hospodářství a veškeré úvěrování — krátkodobé i dlouhodobé — stavebních organizací, financování bytové výstavby ve městech, důležitých rozpočtových investičních akcí apod. Dělbá činností mezi Gosbankem a Strojbankem znamená, že v SSSR je zásada „jeden podnik — jedna banka“, uplatněna u organizací zemědělských (v Gosbanku) a u organizací stavebních (v Strojbanku). Všechny ostatní organizace jsou ve spojení s těmito dvěma bankami.

Z toho vyplývá, že prostřednictvím Strojbanku se financuje největší počet státních investic; z jeho činnosti má tato funkce prvořadé místo. Význam Strojbanku vzrůstá v souvislosti s opatřeními prováděné ekonomické reformy, které se týkají rozšíření bankovního úvěru na centralizované i decentralizované investice.

Strojbank podle svého statutu z r. 1964 podléhá radě ministrů SSSR, v čele je správa, jejíž členové, včetně předsedy, jsou jmenováni radou ministrů. Svou činnost provádí síť kontrol (v republikách, oblastech a krajích) a síť poboček ve většině okresů; v okresech, kde není pobočka Strojbanku, vykonává tuto činnost plnomocník při Státní bance (je celkem 62 takových míst).

Dalším článkem sovětského bankovního systému je *Banka pro zahraniční obchod (Vněštorgbank)*. Je akciovou společností, jejímiž akcionáři je řada státních orgánů a hospodářských organizací (např. Gosbank, Strojbank, ministerstvo financí, ministerstvo zahraničního obchodu, Státní komise rady ministrů pro zahraniční vztahy, organizace zahraničního obchodu apod.

Vněštorgbank úvěruje zahraniční obchod SSSR, provádí příslušné devizové operace a zabezpečuje účtovací styk při vývozu a dovozu.

Sovětský svaz je jako významný hospodářský partner i pro kapitalistické

státy zapojen do devizových vztahů v centrech světového obchodu. Aby mohl těchto vztahů využívat bez závislosti na cizích peněžních ústavech, vytváří v zahraničí speciální banky, z nich je nejdůležitější Moscow Narodny Bank (Londýn), Banque du Nord (Paříž), Eurobanque (Paříž).

b) Bankovníctví v NDR

Úprava bankovníctví v NDR se v současné době značně přiblížila situaci v ČSSR. Až do roku 1975 měla některé specifické rysy, kterými se odchylovala od ostatních socialistických zemí. Emisní banka byla totiž organizačně i funkčně oddělena od tzv. obchodního bankovníctví a v obchodním bankovníctví převládala odvětvová centralizace. Vydáním zákona z 19. prosince 1974 pozbyl od 1. 1. 1975 platnost zákon z 1. prosince 1967 o Státní bance Německé demokratické republiky č. 17 a první prováděcí nařízení z 1. prosince 1967 č. 114 vyhláškou o včlenění Průmyslové a obchodní banky NDR do Státní banky NDR ze 6. června 1974.

Státní banka Německé demokratické republiky podle zákona z 19. prosince 1974 je ústředním orgánem rady ministrů pro uskutečňování měnové a úvěrové politiky určené stranou a vládou jako celek. Je emisní bankou Německé demokratické republiky a úvěrovým a zúčtovacím střediskem národního hospodářství. Má zajišťovat jednotné vedení, plánování, provádění kontroly měnové a úvěrové politiky s vysokou efektivitou v národohospodářském měřítku a přitom úzce spolupracovat s ostatními peněžními a úvěrovými ústavy. Zajišťováním svých funkcí má banka aktivně působit na plynulý růst národního hospodářství, růst produktivity práce a zajišťování stability měny.

Banka realizuje své úkoly na základě zákonů a jiných právních předpisů. Prezident banky předkládá radě ministrů návrhy na další rozvoj měnové a úvěrové politiky státu.

K provádění měnové a úvěrové politiky státu vypracovává banka zásady v oblasti peněžního oběhu, úvěru, úroku, platebního a zúčtovacího styku, přijímání vkladů, zejména úspor, včetně cenných papírů. Upravuje zásady plánování, účetnictví a statistiky, jakož i zajištění techniky bankovního styku pro peněžní a úvěrové ústavy.

Banka plní úkoly v těsné spolupráci se Státní plánovací komisí, ministerstvem financí a ostatními centrálními nebo místními státními orgány.

Na základě státního plánování organizuje banka peněžní oběh, soustřeďuje volné peněžní prostředky národního hospodářství a obyvatelstva, poskytuje krátkodobé a dlouhodobé úvěry, přispívá k zajišťování státního devizového monopolu, organizuje platební a zúčtovací styk, vykonává státní kontrolu markou. Přijímá volné peněžní prostředky peněžních a úvěrových ústav jako vklady a poskytuje úvěrovým ústavům úvěry na znovufinancování.

Banka plní úkoly financování a kontroly podniků, kombinátů a řídicích hospodářských orgánů průmyslu, stavebnictví, vnitřního obchodu, dopravy,

pošt a telekomunikací a dalších stanovených hospodářských úseků, jakož i státních zařízení.

Banka zpracovává jako součást státních plánů a ve shodě s finanční bilancí státu úvěrovou bilanci Německé demokratické republiky a předkládá po odsouhlasení se Státní plánovací komisí a ministerstvem financí radě ministrů k potvrzení. Hájí ve všech etapách plánování své stanovisko k hospodářským problémům proporcionality, efektivnosti a stability a účinně přispívá k vypracovávání státních plánů. Má přispívat ke shodě materiálního a finančního plánování a zajišťovat, aby úvěrový fond byl efektivně využíván.

Banku řídí prezident podle principu jednotného řízení za kolektivní konsultace základních otázek. Poradním orgánem prezidenta banky pro jednotné vedení a koordinaci měnové a úvěrové politiky je kolegium.

Prezident banky je členem rady ministrů. Za činnost banky odpovídá a podává zprávu lidové sněmovně a radě ministrů. Stálým náměstkem prezidenta banky je viceprezident.

Prezident banky řídí úkoly a úseky odpovědnosti viceprezidenta a náměstků prezidenta.

K uskutečňování měnové a úvěrové politiky jako celku vydává prezident Státní banky prováděcí ustanovení, nařízení a pokyny.

S účinností od 1. července 1974 byla Průmyslová a obchodní banka Německé demokratické republiky se svými pobočkami při současném předání svých aktiv a pasiv začleněna do Státní banky Německé demokratické republiky. Státní banka převzala všechny úkoly, povinnosti a práva Průmyslové a obchodní banky NDR a vstoupila do všech stávajících smluv uzavřených průmyslovou a obchodní bankou NDR. Právní předpisy, kde se mluví o úkolech, povinnostech a právech Průmyslové a obchodní banky NDR, se mění tím způsobem, že na místo Průmyslové a obchodní banky NDR vstupuje Státní banka Německé demokratické republiky.

Po zrušení Průmyslové a obchodní banky v NDR nadále fungují jako obchodní banky pouze Zemědělská banka NDR, banky pro řemesla a živnosti a Německá banka pro zahraniční obchod.

Zemědělská banka NDR je bankou pro úvěrování zemědělských podniků, družstev i soukromých zemědělců. Pro své klienty zajišťuje platební a zúčtovací styk a soustřeďuje též úspory venkovského obyvatelstva.

Banku řídí prezident, kterého jmenuje a odvolává vláda. Při rozhodování o zásadních otázkách se opírá o bankovní radu, do které povolává vlastní zaměstnance a zástupce jiných orgánů. Banka má krajská ředitelství a pobočky pro okresy a pro sdružení podniků.

Na základě návrhů ročních úvěrových plánů předkládaných zemědělskými podniky, sdruženími a družstvy a vlastních propočtů sestavuje banka návrh úvěrového plánu, který předkládá prezident banky ministru financí, jemuž též předkládá analýzu plnění úvěrového plánu.

Banky pro řemesla a živnosti jsou zřízeny v každém kraji pro družstevní

a soukromý sektor. Organizačně a metodicky podléhají svému ústřednímu svazu, peněžními vztahy jsou propojeny se Státní bankou NDR.

Německá banka pro zahraniční obchod je podobně jako je tomu u nás v případě Čs. obchodní banky akciovou společností.

c) *Bankovníctví v Polsku*

Významné změny v úloze a právním postavení polských bank přinesl zákon č. 108 z 12. června 1975. Podle tohoto zákona jsou k výkonu bankovní činnosti oprávněny tyto banky:

1. Polská národní banka (Narodowy Bank Polski) ve funkci státní banky;
2. Živnostenská banka (Bank Gospodarki Zywnościowej), jakožto státně družstevní banka a sdružené v ní banky družstevní;
3. Obchodní banka ve Varšavě, a. s. (Bank Handlowy w Warszawie S. A.) a Bank Polska Kasa Opieki S. A., které jsou akciovými společnostmi.

Rada ministrů na návrh ministra financí může formou nařízení zřídit další banku, určit jméno banky, sídlo a základní úkoly banky.

Polská národní banka působí podle směrnic ministra financí. Banky kontroluje ministr financí.

Polská národní banka koordinuje činnost ostatních bank při tvorbě systému úvěrování a vypracování úvěrového plánu, v oblasti organizace a plánování peněžního oběhu a úspor, organizace zúčtování a bankovních transakcí, jakož i transakcí valutových a devizových.

Banky neodpovídají za závazky státní pokladny. Státní pokladna neodpovídá za závazky bank, s výjimkou závazků z titulu úspor obyvatelstva, jakož i závazků, za které převzala odpovědnost z titulu záruky.

Rada ministrů určuje, jaké účty, které vedou banky, podléhají úročení a v jaké výši. Ministr financí určuje výši bankovní provize a poplatků, které vybírají banky za bankovní činnost. Všeobecné zásady poskytování bankovních úvěrů schvaluje rada ministrů a výši úrokových sazeb schvaluje ministr financí.

Banky působí na základě zákona z 12. června 1975 a statutu. Rada ministrů na návrh ministra financí stanoví statut Polské národní bance, Živnostenské bance (Bank Gospodarki Zywnościowej). Statut Obchodní banky ve Varšavě a Bank Polska Kasa Opieki schvaluje ministr financí. Ministr financí stanoví v rámci statutu banky podrobněji její činnost. Ministr financí může, aniž naruší statutární činnost banky, zařídit částečné převedení agendy, jakož i aktiv a pasiv jedné banky do jiné banky.

Po převedení aktiv a pasiv přecházejí závazky banky převádějící v rozmezích provedeného převodu na banku přejímající. Tato banka se stává dlužníkem místo banky převádějící. Přechod práv a povinností převádějící banky na banku přejímající se provádí z moci práva dnem, který je uveden v nařízení.

Hypotéky, úhrady i zástavní právo zřízené za účelem zajištění závazků se neruší, nýbrž slouží nadále přejímající bance, jestliže se banka stala věřitelem, nebo působí proti ní, jestliže se stala dlužníkem.

Polská národní banka (Narodowy Bank Polski — ve zkratce „NBP“) je státní emisní bankou, centrální úvěrovou institucí, institucí pro soustřeďování úspor, zúčtovací a devizovou institucí. Pokud jde o soustřeďování úspor, zřizuje pro tuto funkci specializované pobočky, tzv. všeobecné spořitelny, které soustřeďují peněžní úspory jednotlivců, provádějí platební styk a úvěrování obyvatelstva.

Na Polskou národní banku se nevztahuje povinnost zápisu do rejstříku státních podniků.

Roční bilanci PNB a roční rozbor s návrhem podílu na zisku předkládá předseda Polské národní banky ministru financí, který do 30. dubna následujícího roku po provedených rozbořech je předkládá ke schválení radě ministrů.

V čele Polské národní banky je předseda, který řídí činnost banky v souladu se směrnicemi ministra financí a reprezentuje Polskou národní banku.

Předsedu Polské národní banky jmenuje a odvolává rada ministrů na návrh předsedy rady ministrů.

Polská národní banka vypracovává pokladní plán, ve kterém určuje zvýšení nebo snížení peněžního oběhu. Pokladní plán schvaluje ministr financí. Vypracovává též úvěrový plán, ve kterém určuje výši úvěrů, které poskytují jednotlivé banky z vlastních prostředků nebo z úvěru, poskytovaného jim Polskou národní bankou. Předseda banky předkládá návrh úvěrového plánu ministrovi financí, který jej po prozkoumání předkládá ke schválení radě ministrů.

Exekuce peněžní pohledávky vůči Polské národní bance je nepřípustná. Za účelem získání peněžních pohledávek věřitel předkládá přímo bance soudní, arbitrážní nebo administrativní rozhodnutí. Banka je povinna pohledávku bezodkladně zaplatit.

Živnostenská banka (Bank Gospodarki Zywnościowej). Živnostenská banka je státnědružstevní banka oprávněná financovat a úvěrovat zemědělství, zemědělsko-potravinářský průmysl a lesnictví.

Živnostenská banka je organizační, finanční a revizní centrálou družstevních bank a vykonává ve vztahu k těmto bankám funkce, předvídané zákonem pro ústřední družstevní svazy ze dne 17. února 1961 o družstvech a jejich svazech (Sb. z. č. 12 čl. 61 a z roku 1974 č. 47, čl. 281).

Na Živnostenskou banku se nevztahuje povinnost zápisu do rejstříku státních podniků.

Všeobecným řídicím orgánem družstevních bank je celostátní sjezd delegátů a na sjezdu zvolená rada Živnostenské banky (Rada Banku Gospodarki Zywnościowej).

V čele Živnostenské banky je předseda, který řídí činnost banky a reprezentuje ji.

Základní úkoly družstevních bank jsou:

1. soustřeďování úspor obyvatelstva;
2. poskytování — v rozsahu na základě zásad vymezených ministrem financí — úvěrů osobám, které na území působnosti družstevní banky pro-

vádějí zemědělskou činnost nebo činnost, která není zemědělskou zspolečněnou činností, jakož i ostatnímu venkovskému obyvatelstvu, které bydlí na území družstevní banky;

3. služba pokladně zúčtovací pro podniky působící na území družstevní banky v oblasti kontraktace a nákupu zemědělské produkce, zásobování a služby venkovu, jakož i pokladní služba rozpočtů obcí (národních výborů) měst a venkova, dále jednotek a rozpočtových podniků zahrnutých do rozpočtů městských a venkovských národních výborů.

Bank Handlowy w Warszawie S. A. a Bank Polska Kasa Opieki S. A. jsou banky zřízené ve formě akciových společností, jejichž činnost je zaměřena na financování a bankovní služby při provádění zahraničních transakcí, jakož i provádění devizových služeb pro obyvatelstvo.

Rozsah působnosti, který není upraven zákonem pro banky, jež jsou akciovými společnostmi, se řídí předpisy obchodního zákoníku pro akciové společnosti. Na základě schválení valnou hromadou akcionářů společnosti rada ministrů může souhlasit se zrušením společnosti a odkoupením jejich majetků (aktiv a pasiv) jinou bankou bez provedení likvidačního řízení.

Členy vedení akciových bank, jež jsou jmenováni podle statutu, schvaluje ministr financí. V případě, že ministr financí odmítne schválit nebo vrátí návrh, oprávněný orgán, jenž schvaluje a odvolává členy vedení, je povinen bezodkladně navrhnout jiné kandidáty a odvolat ty členy vedení, které ministr financí neschválil.

V případě zjištění, že činností akciové banky se porušuje právo nebo statut, může ministr financí vedení banky odvolat, svolat valnou hromadu akcionářů a jmenovat prozatímní vedení banky do doby provedení nových voleb na valné hromadě akcionářů.

Roční bilanci akciových bank, jakož i výroční zprávu předkládá vedení banky ministru financí neodkladně po schválení valnou hromadou akcionářů.

d) *Bankovníctví v Maďarsku*

V souvislosti s prováděním ekonomické reformy byla v Maďarsku bankovní soustava reorganizována podle zásady „jeden podnik — jedna banka“ a současně se zavedením principu samofinancování podniků bylo odděleno financování státních rozvojových investic od investic podniků a národních výborů.

Maďarská národní banka jako centrální banka státu plní úkoly emisní a úvěrové (komerční) banky. Do její výlučné pravomoci spadá emise bankovek (peněz), organizování a zajišťování peněžního oběhu, poskytování úvěrů a devizové hospodářství. Tyto funkce jsou monopolem Maďarské národní banky. Bance přísluší i operativní a další úlohy spojené s tímto monopolem. Banka sestavuje státní úvěrovou bilanci jako součást ročního plánu rozvoje národního hospodářství a návrh úvěrové politiky, který — po projednání v Radě pro úvěrovou politiku — předkládá ke schválení radě ministrů.

Maďarská národní banka podléhá přímo radě ministrů. Prezident banky je členem rady ministrů a Státní plánovací komise. Řídícím orgánem banky je bankovní správa.

Státní rozvojová banka financuje z rozpočtových prostředků velké státní rozvojové investice, které mají účelový charakter a do její kompetence přísluší financování z peněžních zdrojů státního rozpočtu určených na dotace. Je řízena ministerstvem financí.

Maďarská banka pro zahraniční obchod provádí financování operací s bankami kapitalistických zemí a poskytuje devizové úvěry podnikům.

Státní spořitelna je bankou obyvatelstva, přijímá vklady od obyvatelstva a poskytuje mu půjčky. Kromě toho provádí devizové operace, spojené se zahraniční turistikou, vede účty místních rozpočtových organizací a provádí další bankovní operace pomocného charakteru.

Ústřední správa finančních institucí, která má za úkol spravovat pohledávky maďarských občanů v cizině a v jednotlivých případech je pověřena likvidací státních podniků.

Všeobecná banka oběhu cenností se zabývá prováděním méně významných bankovních operací.

e) Bankovníctví v Bulharsku

Právní uspořádání a postavení bank v Bulharsku je ovlivněno snahou zvýraznit institucionální osamostatnění emisní bankovní činnosti, podřídit spořitelnictví vedení emisní banky a přizpůsobit organizaci bankovníctví posílení úlohy středních článků řízení.

S účinností od 1. 1. 1971 byly Bulharská průmyslová banka, Bulharská zemědělská banka a Obchodní banka sloučeny s *Bulharskou státní bankou*, která tímto dnem přijala jejich činnost, majetek, práva a povinnosti. V Bulharské státní bance jsou zřízena dvě generální ředitelství, jedno pro průmysl a stavebnictví, druhé pro obchod a dopravu, která provádějí úvěrování a zúčtovací styk v příslušných odvětvích. Obě generální ředitelství vypracovávají vlastní úvěrové plány.

Bulharská zahraničně obchodní banka je specializovaná banka pro úvěrování a zahraničněobchodní činnost podniků zahraničního obchodu. V čele jejího představenstva stojí předseda Bulharské státní banky.

Předseda Bulharské státní banky je současně předsedou *Bulharské státní spořitelny*, která představuje samostatnou depozitní úvěrovou instituci pod vedením Bulharské státní banky. Jinak ovšem ministr financí určuje závazné ukazatele pro státní spořitelnu, pro pořadí a způsob splácení vnitřních státních půjček, pro provádění státní loterie a správu prostředků pro národní a místní rozpočty.

Řídícím orgánem bankovní soustavy v Bulharsku je *bankovní rada*, jejíž složení určuje vláda. Stálými členy bankovní rady jsou ministr financí, předseda Státní banky, jeho náměstkyně, předseda Zahraničně obchodní banky, předseda Státní spořitelny, náměstek předsedy Státní plá-

novací komise, náměstek ministra práce a sociální péče, náměstek předsedy Státního výboru pro vědu a technický rozvoj. Na základě usnesení strany a vlády stanoví bankovní rada měnovou politiku banky.

PŘIPOMÍNKY DE LEGE LATA A NÁVRHY DE LEGE FERENDA

V této kapitole chci předložit připomínky de lege lata a návrhy de lege ferenda, které jsou v podstatě navozeny v předcházejících kapitolách a zejména vyplývají z pojednání o právním postavení bank u nás i v jiných socialistických zemích.

Týkají se

- kritiky platného zákona o organizaci peněžnictví č. 84/1952 Sb., který je vývojem překonán a nevyhovuje potřebám současné praxe;
- zvýšení integrace a zlepšení koordinace bankovního sektoru;
- úvahy o tzv. bankovním právu.

a) Platný zákon o organizaci peněžnictví č. 84/1952 Sb. je vývojem překonán, řada jeho ustanovení je zrušena nebo zastarala a komplikuje řešení, která doba vyžaduje. V době od jeho vydání do dneška došlo k závažným změnám v naší ekonomice i ve společenském systému. Dnes neklademe základy socialismu, ale budujeme rozvinutou socialistickou společnost na federativním základě. To vše spolu s novelizací řady navazujících právních předpisů (občanský soudní řád, rozpočtová pravidla apod.) si vynutilo změny v bankovní soustavě, na které zákon nepamatuje, a které lze podle něho realizovat jen s většími či menšími kompromisy. Tak např. vztah Státní banky k úvěrovému plánu řeší rozpočtový zákon z roku 1957, výpisy z knih peněžních ústavů občanský soudní řád z roku 1964, úpravu vkladních knížek občanský zákoník z roku 1964, poměry Státní spořitelny zákonná úprava z roku 1967, novelizovaná v roce 1968 apod. Působnost Státní banky byla rozšířena v oblasti investic i devizové, vznikla Čs. obchodní banka, zúžila se působnost Investiční banky, oživila se činnost Živnobanky, nové státoprávní uspořádání vyvolalo změny v postavení Státní spořitelny.

Současně s novelizací zákona o organizaci peněžnictví č. 84/1952 Sb. by bylo žádoucí novelizovat i zákon o peněžní reformě č. 41/1953 Sb., který rovněž zastaral a řada jeho ustanovení byla už novelizována. Představuji si, že by nový zákon měl stanovit oprávnění k vydávání mincí, kde je situace zatím nepřehledná, měl by zakázat výrobu napodobenin peněz, stanovit obecné náležitosti peněz a svěřit Státní bance čs. výkon řady činností, které dnes jsou sice právně v pravomoci federálního ministerstva financí, ale praktický život si stejně vynutil, aby byly dohodou mezi federálním ministerstvem financí a Státní bankou čs. (z 18. 1. 1967) přeneseny na banku (např. schvalování plánu tisku státovek a ražby mincí, ničení neupotřebitelných státovek a mincí stažených z oběhu, apod.).

b) V posledních letech je u nás akcentován požadavek upevňování centrálně plánovitého řízení. To mimo jiné vyžaduje centrálně plánovité ří-

zení peněžního obratu, centralizaci dočasně volných peněžních prostředků, vytváření centrálního úvěrového fondu a jeho rozdělování pomocí jednotných zásad, centrálně řízený výkon devizového monopolu a důslednou integraci celé bankovní soustavy. Tyto požadavky mají svůj výraz v soustředění základních funkcí socialistického bankovníctví v monolitní Státní bance čs. a v existenci jednotného měnového plánu ČSSR.

Zatímco po stránce ekonomických nástrojů řízení je integrace podle mého názoru uspokojivě zabezpečena a vyžaduje nanejvýš několika dílčích korektur (dorešení vazeb plánu Čs. obchodní banky na měnový plán, rozpis měnového plánu na státní spořitelny), není doposud uspokojivě vyřešena integrace a koordinace vztahů v rámci bankovní soustavy po stránce institucionální a organizační. Jinými slovy, integrace v oblasti ekonomických nástrojů nemá adekvátní odrazy v organizačních formách.

Nedostatečná koordinovanost v bankovním sektoru se projevuje zejména v souvislosti se zaváděním výpočetní techniky a budováním soustavy informací. Koordinace postupu jednotlivých bank na tomto úseku je nevyhnutelná.

Objevily se proto názory, že by bylo třeba novým způsobem právně upravit pravomoci Státní banky čs. v rámci bankovní soustavy. Čas od času zazníval v diskusích názor, že by se měla po vzoru některých socialistických zemí vytvořit bankovní rada jako trvalý koordinační orgán složený z vedoucích představitelů všech peněžních ústavů, která by byla vedena předsedou Státní banky čs. a pravidelně projednávala společnou politiku bankovního sektoru.

c) V poslední době se v Sovětském svazu diskutuje, jaké místo zaujímá věda o penězích a úvěru v soustavě ekonomických věd. Polemicky se zkoumají vžitě názory, že věda o penězích a úvěru je částí vědy o financích, oddílem finanční vědy v širokém smyslu. Uznává se, že spojení financí, peněžního obratu a úvěru v jedinou vědu je nesporně krokem vpřed na cestě k integraci věd, avšak to *nevyjadřuje jasně předmět zkoumání každé součásti ekonomické vědy*. Vychází se z názoru, že finanční, peněžní a úvěrové vztahy jsou sourodé, liší se však podle sféry, metod a forem fungování. *Peněžní vztahy mají širší oblast fungování*, na nich je založena organizace finančních i úvěrových vztahů. Úvěrové vztahy mají *samostatné formy vyjádření*, které vyplývají z vyčlenění úvěru jako zvláštní kategorie. *Odmítají se názory, že úvěr je finanční kategorií anebo dokonce, že úvěr je ve vztahu k financím kategorií druhořadou*. Spojení kategorií financí a úvěru v jednu jedinou ekonomickou kategorii vyvolávalo námitky již před 20 lety. Argumentuje se přitom zejména výrokem V. P. Djačenko: „... Pro státní finance představuje změna forem hodnoty jen předpoklad tvorby zdroje pro vyčlenění peněžních důchodů akumulace... Úvěr se bezprostředně včleňuje do změny forem hodnoty tím, že obsluhuje koloběh prostředků v hospodářství...“ Správnost a přesnost tohoto názoru doplňují později vyslovené názory jiných sovětských ekonomů, zejména Točilnikova (publikované v knize u nás známé, *Socialističeské finasy — Voprosy teorii* — 1974). Točilnikov v citované práci zdůvodňuje *samonstatnost úvěru*

jako *ekonomické kategorie* tím, že pohyb hodnoty společenského produktu v metamorfózách P-Z a Z-P je přednostně zprostředkován úvěrem; úvěr plní proto hlavní úlohu při rychlém řešení protikladů vznikajících v procesu společenské směny hodnot ve všech svých druzích: jako úvěr státní, bankovní, spotřební atd.

Pracovník vedení sovětského Gosbanku N. D. Barkovskij podtrhuje ve své knize *Problémy úvěru a peněžního oběhu v podmínkách rozvinutého socialismu*¹⁾ specifiku úvěru jako samostatné kategorie také tím, že poukazuje na rozsáhlost úvěrových forem rozdělení a přerozdělení hodnoty společenského produktu v procesu socialistické reprodukce: na úvěrovém základě se uskutečňuje peněžní oběh hotovostní i bezhotovostní; přímé rozpočtové financování, které zabezpečuje plánovitý koloběh podnikových fondů, probíhá za předpokladu tvorby finančních zdrojů, daných úvěrem. Změna forem hodnoty je podmíněna funkcemi peněz, které jsou nositeli úvěrových vztahů. Reálnost peněžního oběhu, přiměřenost jeho hodnotového vyjádření naturálním ukazatelům, může být prověřena úvěrovým mechanismem, zejména plány úvěrovými a peněžního oběhu. Úvěrový plán zobrazuje konečné přerozdělení peněžních zdrojů, včetně těch, které byly přerozděleny soustavou státních financí. Prověřuje vybilancovanost mezi jejich potřebou a reálným stavem, a tím i dodržení národohospodářských proporcí. V tom spatřuje Barkovskij *zvláštní úlohu úvěru nezávislou na důležité roli finančních vztahů*.

V dalších úvahách, jimiž zdůvodňuje nutnost samostatné vědy o úvěru a peněžním oběhu, uplatňuje autor historický aspekt. Poukazuje na Engelsův a Leninův přístup k souslednosti vývoje vědy, z jehož aplikace na danou problematiku plyne, že *rozvoj vědy o financích následoval za vědou o peněžním oběhu a úvěru*. „Peníze vznikly v hlubokém dávnověku, v podmínkách rozvinuté zbožní výroby se projevil jejich úvěrový charakter, a později, když se zformovala státnost, objevily se i finance ... Hovoříme-li o podřízenosti kategorií a posloupnosti rozvoje věd, je třeba přiznat, že *kořeny finanční vědy samé spočívají v učení o penězích a úvěru* ...“, říká autor.

Pro osamostatnění vědy o úvěru a penězích uvádí Barkovskij posléze i další argument. Jsou to v poslední době uznávané dvě vývojové tendence; diferenciacie a integrace věd. Proces diferenciacie se týká i ekonomických věd a je jednou ze základních cest k integraci vědy a syntéze vědeckých poznatků. Proto vyčlenění vědy o penězích a úvěru neznamena, že je stavěna proti ostatním odvětvím ekonomické vědy, zejména proti finanční vědě. Naopak, mezi vědou o financích a učením o penězích a úvěru je nejtěsnější souvislost.

Nicméně *věda o penězích a úvěru má vlastní předmět zkoumání, jímž je peněžní oběh a úvěrové vztahy*. Má vlastní metody analýzy a syntézy zkoumaných jevů.

Vycházím-li z těchto ekonomických úvah, dostávám se per analogia

¹⁾ Moskva, Finansy, 1976.

k myšlence, i když jsem si vědom, že velmi diskutabilní, o možnosti samostatného bankovního (ne však nové vědní disciplíny) kodexu, jak je tomu např. v Polsku. Bankovní kodex by vymezil základní úkoly všech bank, vztahy bank k státním orgánům a hospodářským organizacím, kompetenci pro vydávání bankovních předpisů, práva bank apod. Tato myšlenka však vyžaduje dalšího studia včetně řešení otázek ekonomických.

МИЛАН БАКЕШ

Банки в социалистическом хозяйстве

РЕЗЮМЕ

а) Действующий закон об организации денежной системы № 84/1952 СЗ утратил в силу общего развития свое прежнее значение, некоторые его положения были отменены или устарели и осложняют решение назревших вопросов. За истекший период с момента его принятия до настоящего времени произошли серьезные сдвиги в экономике и в общественной системе Чехословакии. В наше время мы больше не строим основы социализма, а вступили в полосу строительства развитого социалистического общества на базе федеративного устройства. Все это вместе с обновлением ряда смыкающихся правовых предписаний (Гражданский процессуальный кодекс, Бюджетный закон и пр.) вызвало необходимость провести ряд изменений в банковской системе, которые законом не предусмотрены и реализация которых в соответствии с законом возможна лишь путем меньших или больших компромиссов. Так, например, отношение Государственного банка к кредитному плану регулируется Бюджетным законом от 1957 года, порядок производства извлечений из учетных книг финансовых учреждений — Гражданским процессуальным кодексом от 1963 года, режим сберегательных книжек — Гражданским кодексом от 1964 года, положение учреждений Государственной сберкассы — узаконением от 1967 года, новелла которого дана в 1968 году и т. п. Компетенция Госбанка была расширена в валютной области и в сфере капиталовложений, был основан Чехословацкий коммерческий банк, произошло ограничение компетенции Инвестиционного банка, обновилась деятельность Промыслового банка, новое государственно-правовое устройство повлекло изменения в положении учреждений Государственной сберкассы.

Одновременно с переизданием Закона о денежной системе № 84/1952 СЗ было бы желательно обновить и Закон о денежной реформе № 41/1953 СЗ. Последний тоже устарел и ряд его положений подверглись новой редакции. Нам представляется, что в новом законе следовало бы закрепить право на выпуск монет, так как положение в этом отношении пока что неясно, затем запретить изготовление денег-имитации, предусмотреть общие реквизиты денег и отнести к компетенции Госбанка Чехословакии осуществление определенных видов деятельности, которые в настоящее время юридически отнесены к компетенции Федерального министерства финансов, но сама жизнь диктует необходимость их передачи Госбанку (например, утверждение планов печатания казначейских билетов и чеканки монет, уничтожения непригодных казначейских билетов и монет изъятых из оборота и т. п.), что и фактически произошло на основе соглашения между Федеральным министерством финансов и Государственным банком Чехословакии (соглашение от 18 января 1967 года).

б) В последние годы в нашей стране акцентируется требование укреплять централизованное плановое управление. В свою очередь этим, кроме прочего, обусловлена необходимость создания центрального кредитного фонда и его распределения с применением единых принципов, внедрения центрального управления валютной монополией и обеспечения последовательной интеграции всей банковской системы. Эти

требования находят свое отражение в сосредоточении основных функций социалистического банковского дела в монолитный Госбанк Чехословакии и в наличии единого валютного плана ЧССР.

В то время как в отношении экономических инструментов осуществление интеграции, на наш взгляд, обеспечено удовлетворительно и нуждается лишь в некоторой частичной корректировке (окончательное решение вопросов увязки плана Чехословацкого коммерческого банка с валютным планом, доведение валютного плана до учреждений Государственной сберкассы), до сих пор неудовлетворительно решен вопрос интеграции и координации отношений в рамках банковской системы в институциональном и организационном аспекте. Иначе говоря, интеграция в сфере экономических инструментов не находит адекватного отражения в организационных формах.

Недостаточная координированность в банковском секторе обнаруживается главным образом в связи с внедрением вычислительной техники и созданием системы информации. Координация деятельности отдельно взятых банков на данном участке неизбежна.

В этой связи появились воззрения относительно необходимости по-новому урегулировать компетенцию Госбанка Чехословакии в рамках банковской системы. Время от времени в диспутах высказывались мнения, что следовало бы по примеру некоторых социалистических стран создать банковский совет как постоянный координационный орган, в состав которого вошли бы ведущие представители всех финансовых учреждений. Этот совет, возглавляемый председателем Госбанка Чехословакии, регулярно обсуждал бы общую политику по линии банков. Предпосылкой этого явилось бы изъятие из компетенции Федерального министерства финансов — Чехословацкого коммерческого банка, а. о. и Промыслового банка, н. п., подчинив их председателю Госбанка Чехословакии. Председателю банка подчинялись бы также генеральные директора сберегательных касс как это имеет место в ряде социалистических стран.

в) В последнее время в Советском Союзе проходит дискуссия по вопросам места, занимаемого наукой о деньгах и кредите в системе экономических наук. Полемически обсуждаются вошедшие в обиход воззрения о том, что наука о деньгах и кредите является составной частью финансовой науки, подотраслью финансовой науки в более широком смысле. Признается, что соединение финансов, денежного обращения и кредита в единую отрасль науки, бесспорно, представляет собой шаг вперед на пути интегрирования наук, но это не дает четкого определения предмета изучения каждой из составных частей экономической науки. Отправной точкой служат воззрения, что финансовые, денежные и кредитные отношения суть однородные, но при этом различаются в зависимости от сферы, методов и форм их функционирования. Области функционирования денежных отношений являются более широкими и служат основой организации финансовых и кредитных отношений. Кредитным отношениям присущи самостоятельные формы их выражения, вытекающие из выделения кредита как особой категории. Отвергаются воззрения, что кредит является финансовой категорией или что кредит по отношению к финансам является даже второстепенной категорией. Слияние категорий финансов и кредита в одну единственную экономическую категорию вызвало возражения еще двадцать лет тому назад. При этом в качестве аргументов приводится, в частности, высказывание В. П. Дьяченко: "... Для государственных финансов изменение форм стоимости выступает лишь как предпосылка образования ресурсов для выделения денежных доходов накопления... Кредит непосредственно включается в изменение форм стоимости путем обслуживания кругооборота средств в хозяйстве..." Правильность и точность этого взгляда в более позднее время отражены во взглядах других советских экономистов, в частности, Точильникова (содержащихся в известной в нашей стране монографии „Социалистические финансы — Вопросы теории“ 1974). В цитируемой работе Точильников обосновывает самостоятельность кредита как экономической категории, ука-

зывая, что движение стоимости общественного продукта в метаморфозах Д—Т и Т—Д первоочередно опосредуется кредитом; поэтому кредит во всех его разновидностях, как-то: государственный, банковский, потребительский и т. п. выполняет главную роль при быстром разрешении противоречий, возникающих в процессе общественного обмена ценностей.

Руководящий работник советского Госбанка Н. Д. Барковский в своей книге „Проблемы кредита и денежного обращения в условиях развитого социализма“¹⁾ подчеркивает специфику кредита как самостоятельной категории, указывая, кроме прочего, на масштабность кредитных форм распределения и перераспределения стоимости общественного продукта в процессе социалистического воспроизводства: на базе кредита происходит денежное обращение, наличным и безналичным расчетом; прямое бюджетное финансирование, обеспечивающее планомерный кругооборот фондов предприятия, проходит при условии образования финансовых ресурсов, предоставленных посредством кредита. Изменение форм стоимости обусловлено функциями денег, являющихся носителем кредитных отношений. Реальность денежного обращения, соразмерность его стоимостного выражения по отношению к натуральным показателям можно проверить посредством кредитного механизма, особенно посредством кредитных планов и денежного обращения. В кредитном плане отражено окончательное перераспределение денежных ресурсов, в том числе и тех, перераспределение которых осуществилось посредством государственной финансовой системы. Этим планом проверяется сбалансированность потребности в них и их фактического наличия, а тем самым и соблюдение народнохозяйственных пропорций. В этом-то Барковским и усматривается особая роль кредита, не зависящая от наличия важной роли финансовых отношений.

В последующих рассуждениях, которыми обосновывается необходимость наличия самостоятельной науки о кредите и денежном обращении, автором учитываются исторические аспекты. Он указывает на подход Энгельса и Ленина к вопросу о последовательности развития науки, из применения которого к данной проблематике вытекает, что развитие финансовой науки последовало за наукой о кредите и денежном обращении. „Денги появились в глубокой древности, в условиях развернутого товарного производства обнаружился их кредитный характер, а в более позднее время, когда сформировалась государственность, появились и финансы... Говоря о подчиненности категорий и последовательности развития наук, следует признать, что финансовая наука уходит своими корнями в учение о деньгах и кредите...“, указывает автор.

Впоследствии относительно обособления науки о кредите и деньгах Барковский приводит еще и другой аргумент. Это — в последнее время признаваемые две тенденции развития: дифференциация и интеграция наук. Процесс отпочкования науки о деньгах и кредите не означает, что последняя противопоставляется остальным отраслям экономической науки, особенно финансовой науке. Напротив, между наукой о финансах и учением о деньгах и кредите имеется теснейшая взаимосвязь.

Тем не менее наука о деньгах и кредите имеет свой собственный предмет изучения, которым являются денежное обращение и кредитные отношения. Ей присущи собственные методы анализа и синтеза исследуемых явлений.

Исходя из этих экономических соображений, появляется идея, правда, весьма дискуссионная, о возможности существования самостоятельного банковского (но не новой научной дисциплины) кодекса, как это, например, имеет место в Польше. Банковским кодексом определялись бы главные задачи всех банков, отношения банков к государственным органам и хозяйственным организациям, компетенция по вопросам издания банковских предписаний, права банков и т. п. Однако же эта мысль нуждается в более глубоком уяснении, а также требует разрешения ряда экономических вопросов.

¹⁾ Москва, Финансы, 1976.

Die Banken in der sozialistischen Wirtschaft

RESUMÉ

a) Das geltende Gesetz über die Organisation des Geldwesens Nr. 84/1952 Slg. ist durch die Entwicklung überholt, eine Reihe seiner Bestimmungen wurde aufgehoben oder ist veraltet und kompliziert eine Lösung, wie sie die Gegenwart erfordert. In der Zeit seit seiner Herausgabe bis heute kam es in unserer Ökonomik und in unserem Gesellschaftssystem zu bedeutenden Veränderungen. Heute legen wir nicht mehr die Grundsteine des Sozialismus, sondern bauen die entwickelte sozialistische Gesellschaft auf föderativer Grundlage auf. Dies alles, sowie die Novellierung einer Reihe von daran anknüpfenden Rechtsvorschriften (Zivilprozessordnung, Budgetgesetz u. ähnl.) erzwang Änderungen im Banksystem, an die das Gesetz nicht gedacht hat und die sich in seinem Rahmen nur unter grösseren oder geringeren Kompromissen realisieren lassen. So wird das Verhältnis der Staatsbank zum Kreditplan durch das Budgetgesetz aus dem Jahre 1957 geregelt, Auszüge aus den Büchern der Geldinstitute durch die Zivilprozessordnung aus dem J. 1964, die Form der Einlagebücher durch das bürgerliche Gesetzbuch aus dem J. 1964, die Verhältnisse der Staatlichen Sparkasse durch die gesetzlichen Bestimmungen aus dem J. 1967, die im J. 1968 novelliert wurden u. ähnl. Die Kompetenz der Staatsbank wurde im Investitions- und im Devisenbereich erweitert, es entstand die Čs. Handelsbank, die Kompetenz der Investitionsbank wurde eingeeengt, die Tätigkeit der Živnobank belebt, die neue staatsrechtliche Ordnung rief Veränderungen in der Stellung der Staatlichen Sparkasse hervor.

Gleichzeitig mit der Novellierung des Gesetzes über die Organisation des Geldwesens Nr. 84/1952 Slg. wäre es wünschenswert, auch das Gesetz über die Währungsreform Nr. 41/1953 Slg. zu novellieren, da dieses ebenfalls veraltet ist und eine Reihe seiner Bestimmungen schon novelliert wurde. Meiner Vorstellung nach sollte das neue Gesetz die Berechtigung zur Ausgabe von Münzen festlegen, da die Situation hier vorläufig unübersichtlich ist, die Herstellung von Geldnachahmungen verbieten, die allgemeinen Erfordernisse des Geldes statutieren und der Staatsbank der ČSSR die Ausübung einer Reihe von Tätigkeiten anvertrauen, die heute rechtlich in die Kompetenz des Föderalen Finanzministeriums gehören, aber das Leben erzwang sich ohnehin, dass sie durch Vereinbarung zwischen dem Föderalen Finanzministerium und der Staatsbank der ČSSR (vom 18. 1. 1967) auf die Bank übertragen wurden (z. B. die Genehmigung des Planes des Staatsnotendrucks und der Münzprägung, die Vernichtung von unbrauchbaren Staatsnoten und aus dem Umlauf gezogenen Münzen usw.).

b) In den letzten Jahren akzentiert man bei uns die Forderung einer Festigung der zentralen planmässigen Leitung. Das erfordert unter anderem die zentrale planmässige Leitung des Geldumlaufs, die Zentralisierung der vorübergehend freien Geldmittel, die Bildung eines zentralen Kreditfonds und seine Aufteilung aufgrund einheitlicher Grundsätze, die zentral geleitete Ausübung des Devisenmonopols und die konsequente Integration des gesamten Banksystems. Diese Forderungen finden ihren Ausdruck in der Konzentration der grundlegenden Funktionen des sozialistischen Bankwesens in der monolithischen Staatsbank der ČSSR und in der Existenz eines einheitlichen Währungsplanes der ČSSR.

Während bezüglich der ökonomischen Leitungsinstrumente die Integration meiner Ansicht nach zufriedenstellend gesichert ist, und höchstens einige Teilkorrekturen erfordert (die Vervollständigung der Bindungen des Planes der Čs. Handelsbank an den Währungsplan, die Aufgliederung des Währungsplanes auf die staatlichen Spar-

kassen), ist bisher die **Integration** und Koordination der Beziehungen im Rahmen des Banksystems in institutioneller und organisatorischer Hinsicht nicht zufriedenstellend gelöst. Mit anderen Worten, die Integration auf dem Gebiet der ökonomischen Instrumente entbehrt des adäquaten Gegenstücks in den organisatorischen Formen.

Die ungenügende Koordination auf dem Banksektor macht sich besonders im Zusammenhang mit der Einführung der Computertechnik und dem Ausbau des Informationssystems geltend. Die Koordinierung des Vorgehens der einzelnen Banken auf diesem Abschnitt ist unausweichlich.

Es wurden deshalb Ansichten geäußert, wonach es notwendig wäre, die Kompetenzen der Staatsbank der ČSSR im Rahmen des Banksystems auf neue Art rechtlich zu regeln. Von Zeit zu Zeit konnte man in der Diskussion die Ansicht vernehmen, dass man nach dem Vorbild einiger sozialistischer Länder als ständiges Koordinationsorgan einen Bankrat bilden sollte, der sich aus den führenden Repräsentanten aller Geldinstitute zusammensetzen, unter der Führung des Vorsitzenden der Staatsbank der ČSSR arbeiten und regelmässig über die gemeinsame Politik auf dem Banksektor verhandeln sollte. Voraussetzung dafür wäre, dass aus der Kompetenz des Föderalen Finanzministeriums die Čs. Handelsbank A. G. und die Gewerbebank (Živnobank) Nationalunternehmen, auszugliedern und dem Vorsitzenden der Staatsbank der ČSSR unterzuordnen wäre. Dem Vorsitzenden der Bank untergeordnet wären, ähnlich wie es in einigen sozialistischen Ländern der Fall ist, auch die Generaldirektoren der Sparkassen.

c) In letzter Zeit diskutiert man in der UdSSR darüber, welchen Platz die Geld- und Kreditwissenschaft im System der ökonomischen Wissenschaften einnimmt. In polemischer Absicht prüft man die eingebürgerten Ansichten darüber, dass die Wissenschaft von Geld und Kredit ein Teil der Wissenschaft von den Finanzen ist, ein Teil der Finanzwissenschaft im weiteren Sinne. Anerkannt wird, dass die Zusammenfassung der Finanzen, des Geldumlaufs und des Kredits in einer einzigen Wissenschaft unstrittig ein Schritt vorwärts ist auf dem Weg zur Integration der Wissenschaften, aber auf diese Weise *kommt der Gegenstand der Forschung jedes Bestandteils der ökonomischen Wissenschaft nicht klar zum Ausdruck*. Man geht von der Ansicht aus, dass die Finanz-, Geld- und Kreditbeziehungen gleichartig sind, sich jedoch in der Sphäre, den Methoden und den Formen des Fungierens unterscheiden. *Die Geldbeziehungen haben breitere Funktionsgebiete*, auf denen die Organisation der Finanz- und Kreditbeziehungen beruht. Die Kreditbeziehungen haben *selbständige Ausdrucksformen*, die sich aus der Ausgliederung des Kredits als besonderer Kategorie ergeben. *Abgelehnt werden Ansichten, dass der Kredit eine Finanzkategorie oder gar, dass der Kredit in der Beziehung zu den Finanzen eine zweitrangige Kategorie darstellt*. Die Verbindung der Kategorien Finanzen und Kredit zu einer einzigen ökonomischen Kategorie begegnete schon vor 20 Jahren Einwänden. Dabei wird besonders mit dem Ausspruch von V. P. Djačenko argumentiert: „...Für die Staatsfinanzen stellt die Änderung der Wertformen nur die Voraussetzung für die Schaffung einer Quelle zur Ausgliederung der Geldeinkünfte der Akkumulation dar. ...Der Kredit schaltet sich dadurch unmittelbar in die Änderung der Wertformen ein, dass er dem Kreislauf der Mittel in der Wirtschaft dient...“ Die Richtigkeit und Präzision dieser Ansicht werden ergänzt durch die später ausgesprochenen Ansichten anderer sowjetischer Ökonomen, besonders von Točilnikov (publiziert in dem bei uns bekannten Buch Sozialistische Finanzen, Fragen der Theorie, 1974). Točilnikov begründet in der zitierten Arbeit die *Selbständigkeit des Kredits als ökonomischer Kategorie* damit, dass die Bewegung des Wertes des gesellschaftlichen Produkts in den Metamorphosen G—W und W—G vornehmlich durch den Kredit vermittelt wird; der Kredit spielt daher die Hauptrolle bei der raschen Überwindung der Gegensätze, die im Prozess des gesellschaftlichen Wertaustausches in allen seinen Arten entstehen: als Staats-, Bank-, Konsumkredit usw.

Der Mitarbeiter der Leitung der sowjetischen Gosbank N. D. Barkovskij unterstreicht in seinem Buch Probleme des Kredits und des Geldumlaufs unter den Be-

dingungen des entwickelten Sozialismus¹⁾ die Spezifik des Kredits als selbständiger Kategorie auch damit, dass er auf die Verbreitung der Kreditformen bei der Verteilung und Umverteilung des gesellschaftlichen Produkts im Prozess der sozialistischen Reproduktion verweist: auf Kreditbasis verwirklicht man den Geldumlauf, in Bargeld und bargeldlos; die direkte Finanzierung durch das Budget, die den planmässigen Kreislauf der Betriebsfonds sicherstellt, läuft ab unter der Voraussetzung, dass durch den Kredit ermöglichte Finanzierungsquellen gebildet werden. Die Änderung der Wertform ist bedingt durch die Funktionen des Geldes, das Träger der Kreditbeziehungen ist. Die Realität des Geldumlaufs, die Angemessenheit seines wertmässigen Ausdrucks im Verhältnis zu den natürlichen Anzeigern, kann durch den Kreditmechanismus überprüft werden, besonders durch die Kredit- und Geldumlaufpläne. Der Kreditplan weist die endgültige Umverteilung der Geldquellen auf, einschliesslich jener, die durch das System der Staatsfinanzen umverteilt werden. Er überprüft, wie ausbalanciert ihr Bedarf und ihr realer Stand ist, und damit auch die Einhaltung der volkswirtschaftlichen Proportionen. Darin erblickt Barkovskij die besondere, von der wichtigen Rolle der finanziellen Beziehungen unabhängige Rolle des Kredits.

In den weiteren Erwägungen, mit denen er die Notwendigkeit einer selbständigen Wissenschaft von Kredit und Geldumlauf begründet, macht der Verfasser den historischen Aspekt geltend. Er verweist auf die Art, wie Engels und Lenin sich mit der zeitlichen Abfolge in der Entwicklung der Wissenschaft beschäftigten, und aus ihrer Anwendung auf die gegebene Problematik geht hervor, dass die *Entwicklung der Wissenschaft von den Finanzen der Wissenschaft von Geldumlauf und Kredit nachfolgte*. „Das Geld entstand im grauen Altertum, unter den Bedingungen der entwickelten Warenproduktion trat sein Kreditcharakter zu tage und später, als sich die Staatlichkeit formte, erschienen auch die Finanzen... Wenn wir von der Unterordnung der Kategorien und der Zeitabfolge in der Entwicklung der Wissenschaft sprechen, muss man zugeben, dass die Wurzeln der Finanzwissenschaft selbst in der Lehre vom Geld und Kredit beruhen...“, sagt der Autor.

Für die Verselbständigung der Wissenschaft von Kredit und Geld führt Barkovskij schliesslich noch ein weiteres Argument an. Es betrifft die in letzter Zeit anerkannten zwei Entwicklungstendenzen: die Differenzierung und die Integration der Wissenschaften. Der Prozess der Ausgliederung einer Wissenschaft von Geld und Kredit bedeutet keineswegs, dass sie den übrigen Zweigen der ökonomischen Wissenschaft entgegengestellt wird, besonders der Finanzwissenschaft, im Gegenteil, zwischen der Wissenschaft von den Finanzen und der Lehre von Geld und Kredit besteht der innigste Zusammenhang.

Dessenungeachtet hat die Wissenschaft von Geld und Kredit einen eigenen Untersuchungsgegenstand, und zwar den Geldumlauf und die Kreditbeziehungen. Sie verfügt über eigene Methoden der Analyse und Synthese der untersuchten Erscheinungen.

Wenn wir von diesen ökonomischen Erwägungen ausgehen, gelangen wir analog zum, wie mir bewusst ist, sehr diskutierbaren Gedanken von der Möglichkeit eines selbständigen Bankkodex (aber keiner neuen wissenschaftlichen Disziplin), wie dies z. B. in Polen der Fall ist. Der Bankkodex sollte die grundlegenden Aufgaben aller Banken, die Beziehungen der Banken zu den Staatsorganen und den Wirtschaftsorganisationen, die Kompetenz bei der Herausgabe von Vorschriften für die Banken, die Rechte der Banken und ähnl. umschreiben. Dieser Gedanke erfordert aber ein weiteres Studium einschliesslich der Lösung ökonomischer Probleme.

¹⁾ Moskau, Finansy, 1976.